

Δικαιωματισμός, η γεροντική αρρώστια των κοινωνικών κινημάτων

του Φώτη Τερζάκη

Ήταν, εν ολίγοις, η υπέρβαση της φιλελεύθερης γλώσσας των δικαιωμάτων εκείνη που γέννησε και εμφύχωσε τα μεγάλα κινήματα του παρελθόντος, και είναι ακριβώς η οπισθοχώρησή τους σε αυτήν που σηματοδοτεί τη συνθηκολόγησή τους με μια καταθλιπτική κοινωνική πραγματικότητα. Πράγμα που, μεταξύ άλλων, σημαίνει ότι πρέπει να σκεφτούμε εκ νέου αυτή την έννοια, στις ιστορικές της μεταμορφώσεις και στις διφορούμενες σημασίες της.

Πολύς λόγος γίνεται σήμερα για την αποτυχία και καταβύθιση της Αριστεράς, και η βαθιά συνειδητοποίηση του γεγονότος μοιάζει να συντρίβει πολλές συνειδήσεις. Στην πραγματικότητα, για ένα εγρήγορο κομμάτι τού κινηματικού κόσμου η συνειδητοποίηση αυτή είχε γίνει πολύ νωρίτερα, ήδη στη δεκαετία του '60. Το τραγικό γεγονός τού οποίου γινόμαστε μάρτυρες σήμερα είναι μάλλον η αποτυχία εκείνου που τότε, στη δεκαετία του '60 και του '70, φάνηκε για μία στιγμή ότι έπαιρνε τη σκυτάλη της κοινωνικής αμφισβήτησης και του οραματισμού μιας αληθινά νέας κοινωνίας από τα χέρια μιας ήδη συνθηκολογημένης Αριστεράς: των λεγόμενων νέων κοινωνικών κινημάτων (γυναικείο, ομοφυλόφιλο, αντιψυχιατρικό, αντιρατσιστικό, οικολογικό, κ.ά.) που βρέθηκαν προς στιγμήν στην πρώτη γραμμή των αντικαπιταλιστικών αγώνων στον μητροπολιτικό κόσμο.

Η καινοτομία αυτών των κινημάτων, σε σύγκριση με το παλαιότερο εργατικό, ήταν ότι γέννησαν μια πολύ πιο καθολική ιδέα της κοινωνικής αλλαγής συνδέοντας για πρώτη φορά τις μείζονες όψεις τής πολιτικής (ζητήματα πολιτειακής διαχείρισης και γεωπολιτικών επιλογών) με τις ελάχιστονες (ζητήματα διαπροσωπικών σχέσεων και άτυπων μορφών εξουσίας σε μικρές συλλογικότητες). Στα τέλη τής δεκαετίας του '70, καθώς το μοντέλο του καπιταλισμού άλλαζε άρδην οδηγώντας στην άβυσσο όλες τις επαναστατικές επιδιώξεις τής προηγούμενης δεκαετίας (και όχι μόνο στις μητροπόλεις αλλά επίσης στον υπόλοιπο, μόλις αποαποικιοποιημένο κόσμο), τα κινήματα αυτά ήταν σε ραγδαία υποχώρηση· στα τέλη τής δεκαετίας του '80 ήταν αληθινά κουφάρια και μόνο ένα είδος φιλολογίας έμενε πίσω τους, αφομοιούμενη όλο και περισσότερο από τα πανεπιστημιακά γκέτο. Εκτός της ακαδημίας, η γλώσσα αυτή κατακάθιζε σε ένα είδος αντεστραμμένου πουριτανισμού τον οποίον αποκαλούμε, σχεδόν ευφημιστικά, πολιτική ορθότητα· και η έμπρακτη πολιτική του μετάφραση ήταν ένα είδος δικαιωματισμού που είχε ως βασικό μέλημα να εξασφαλίσει αναγνώριση και να κατοχυρώσει δικαιώματα εντός τής υπάρχουσας κοινωνίας, λίγο-πολύ στη μορφή μιας διευρυμένης επιτρεπτικότητας.

Πράγματι, από τη δεκαετία του '70 και μετά οι κοινωνίες μας έγιναν πολύ πιο επιτρεπτικές, πολύ πιο ανεκτικές στη λεγόμενη διαφορά, υπό τον όρον όχι απλώς να μη θίγεται η θεμελιώδης εμπορευματική τους δομή, αλλά και όλες οι διεκδικήσεις (και οι συνακόλουθες «αναγνωρίσεις») να αρθρώνονται αποκλειστικά με τους δικούς της όρους: τα «κοινωνικά κινήματα» γίνονταν αντιληπτά κατ' αναλογία των ανταγωνιστικών δρώντων μέσα στην εμπορευματική αγορά, και τα «δικαιώματα» που εξασφάλιζαν ήταν επιβραβεύσεις για την –ούτως ή άλλως κλονισμένη για δομικούς λόγους, οφειλόμενους σε εξελίξεις τις οποίες τα ίδια αυτά «κινήματα» είχαν πλέον αφήσει έξω από το πεδίο τού ενδιαφέροντός τους– καταναλωτική συμμετοχή.

Δεν χρειάζεται να πω ότι η διαδικασία αυτή συνεχίζεται μέχρι σήμερα, παίρνοντας όλο και πιο παραληρηματικές διαστάσεις (και δεν έχω εδώ τον χώρο να μιλήσω με παραδείγματα, αλλά όλοι καταλαβαίνουν νομίζω τί πράγμα εννοώ). Η διάσταση ανάμεσα στη ρητορική και τις έμπρακτες πραγματικότητες έχει προσλάβει στις κοινωνίες μας όντως ψυχωτικές διαστάσεις, πράγμα που με τη σειρά του λειτουργεί ως το πιο αποτελεσματικό παραλυτικό μιας μεστής νοήματος πολιτικής δράσης. Αν εν πάση περιπτώσει κάποιος νιώθουν πως αυτό που βιώνουμε σήμερα εκπληρώνει ό,τι ήταν αντικειμενικά εκπληρώσιμο από τα αιτήματα του '60, θα ήταν καλό να συνειδητοποιήσουν ότι βαδίζουμε ακόμα τυφλά, χωρίς διαφαινόμενη διέξοδο, στους πιο σκοτεινούς, δαιδαλώδεις και ατέρμονους αντίποδες του '60.

Κρίνοντας αναδρομικά όλη αυτή την οπισθοβατική πορεία, θα μπορούσε κάποιος να πει ότι, αν αυτά τα κινήματα στο ξεκίνημά τους έφεραν στο εσωτερικό τής επαναστατικής θεωρίας και πρακτικής μια εικονοκλαστική σύνδεση του πολιτικού με το προσωπικό (ή της μείζονος πολιτικής με το μικρο-πολιτικό), η αποτυχία τους έγκειται στο ότι καθ' οδόν έχασαν τη σύνδεση με –και το ενδιαφέρον για– τη μείζονα πολιτική, τις εξελίξεις στην οικονομική, την κρατικοδιαχειριστική και τη γεωπολιτική σφαίρα, επικεντρούμενα όλο και πιο περιορισμένα, ομφαλοσκοπικά και ασφυκτικά στις λεγόμενες ιδιαιτερότητες, όπου το «προσωπικό» γίνεται έμβλημα της κατακερματισμένης ατομικότητας και η επιμέρους διεκδίκηση άλλοθι του κοινωνικού συμβιβασμού. Εν ολίγοις, απέτυχαν κατά τρόπο αντίθετο –και συμμετρικό– μ' εκείνον του παλαιότερου εργατικού κινήματος, το οποίο στην πορεία ανάπτυξης και πολιτικής του οργάνωσης έχασε την επαφή με τη μικρο-πολιτική σφαίρα: αγνόησε επικίνδυνα –ή και είδε ευθέως εχθρικά– τα ζητήματα μικρο-εξουσίας στις σχέσεις μεταξύ των φύλων, τις οικογενειακές σχέσεις, τις ίδιες τις επαναστατικές συλλογικότητες, με αποτέλεσμα να αναπαράγει διαρκώς στο εσωτερικό του, και αναπότρεπτα στους ίδιους τούς οργανωτικούς του σχηματισμούς, δομές κυριαρχίας χαρακτηριστικές τού κόσμου τον οποίον αντιμαχόταν...

Υπάρχει ωστόσο ένα κοινό χαρακτηριστικό στην πορεία ανάπτυξης του εργατικού κινήματος και των λεγόμενων νέων κοινωνικών κινήματων: το ότι και το μεν και τα δε συγκροτήθηκαν στην πρώτη τους φάση ως κινήματα πολιτικών δικαιωμάτων. Μπορεί εδώ να σκεφτεί κάποιος το κίνημα των Χαρτιστών στη Βρετανία του 1830, ως αντιπροσωπευτικότερο μιας ολόκληρης σειράς προσπαθειών για συνδικαλιστική οργάνωση και πολιτική συμμετοχή εκ μέρους τής συγκροτούμενης εργατικής τάξης στην Ευρώπη· το κίνημα για τα δικαιώματα των γυναικών που ξεκίνησε ήδη στις τελευταίες δεκαετίες τού δέκατου ένατου αιώνα και για μια μεγάλη περίοδο πήρε τη μορφή τού αγώνα συμμετοχής στην καθολική ψηφοφορία· το κίνημα για τα δικαιώματα των Μαύρων στις μεταπολεμικές ΗΠΑ, που στο μεγαλύτερο μέρος του διεκδικούσε ισότιμη νομική μεταχείριση με τον λευκό πληθυσμό, κ.ο.κ. Το εργατικό κίνημα όμως έγινε κίνημα με την πλήρη σημασία τού όρου μετά τις επαναστατικές δονήσεις τού 1848, όταν, υπερβαίνοντας το φιλελεύθερο πλαίσιο των πολιτικών δικαιωμάτων, κυοφόρησε στα σπλάχνα του την ιδέα μιας καθολικής αλλαγής τής κοινωνίας, με άρση των υφιστάμενων σχέσεων παραγωγής και ιδιοκτησίας και με τη δημιουργία νέων, εξισωτικών και αλληλέγγυων μορφών παραγωγής και συλλογικής οργάνωσης... Αντίστοιχα, τα κοινωνικά κινήματα που συζητάμε συναντήθηκαν μεταξύ τους στη δεκαετία του '60 μέσα σε ένα κοινό φαντασιακό όραμα, πέρ' από τις επιμέρους ανάγκες και διεκδικήσεις που τα γέννησαν, επίκεντρο του οποίου ήταν η αξίωση ενός κόσμου απαλλαγμένου από τη στέρηση, την κυριαρχία και κάθε μορφής ξένωση (αλλοτρίωση), ενός κόσμου ισότητας και υλικής (μη καταναλωτικής) αφθονίας, υπαρξιακής πλήρωσης και εκφραστικής ελευθερίας για όλους – που ήταν μια νέα, διευρυμένη και οραματική επεξεργασία τού σοσιαλιστικού πόθου...

Ήταν, εν ολίγοις, η υπέρβαση της φιλελεύθερης γλώσσας των δικαιωμάτων εκείνη που γέννησε και εμπύχωσε τα μεγάλα κινήματα του παρελθόντος, και είναι ακριβώς η οπισθοχώρησή τους σε αυτήν που σηματοδοτεί τη συνθηκολόγησή τους με μια καταθλιπτική κοινωνική πραγματικότητα. Πράγμα που, μεταξύ άλλων, σημαίνει ότι πρέπει να σκεφτούμε εκ νέου αυτή την έννοια, στις ιστορικές της μεταμορφώσεις και στις διφορούμενες σημασίες της.